

НОВІТНІ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ В ПРОЦЕСІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

THE LATEST METHODS OF ASSESSING THE CORRECTION OF A CONVICTED PERSON IN THE PROCESS OF SERVING A SENTENCE

Дьоменко С.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичний приватний університет

Рябчинська О.П., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичний приватний університет

В статті здійснено стислий огляд позицій науковців в сфері кримінально-виконавчого права щодо розуміння сутності та значення досягнення такої мети покарання як виправлення. Основна увага зосереджена на аналізі окремих положень Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5, яка визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого. Оцінено переваги та окремі недоліки критеріїв та системи балів їх оцінки, які були покладені в основу цієї методики, її узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, на яких побудована соціально-виховна та інші види робіт в установах виконання покарань, та стан її використання в правозастосовній діяльності, зокрема при вирішенні питання про заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк та при вирішенні інших питань, які потребують оцінки стану виправлення засудженого. Видається, що незважаючи на загалом прогресивний крок в напрямку формалізації процесу оцінювання виправлення засудженої особи в окремих положеннях вона потребує вдосконалення, зокрема щодо визначення та розподілення балів, які є фактично показниками реального стану зокрема за такими критеріями як: ставлення до скоєного кримінального правопорушення, ставлення до суспільного життя, ставлення до особистого (сімейного) життя, ставлення до праці, ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю.

Ключові слова: виправлення, ступінь виправлення, методика, критерії, заміна покарання, бали.

The article provides a brief overview of the positions of scholars in the field of criminal executive law regarding the understanding of the essence and importance of achieving the goal of punishment such as correction. The main focus is on the analysis of certain provisions of the Methodology for Determining the Degree of Correction of a Convict, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 294/5 dated January 19, 2023, which defines common approaches to determining the degree of correction of convicts in respect of whom commutation of a life sentence to a fixed-term imprisonment, parole or commutation of an unspent part of a sentence to a lighter sentence may be applied in accordance with Articles 81, 82 of the Criminal Code of Ukraine. The author assesses the advantages and certain disadvantages of the criteria and scoring system which formed the basis of this methodology, its consistency with other legal acts which form the basis for social and educational and other types of work in penal institutions, and the state of its use in law enforcement, in particular, when deciding whether to commute a life sentence to a fixed-term imprisonment and when addressing other issues requiring assessment of a convict's reform. It seems that despite the generally progressive step towards formalizing the process of assessing the convict's reform, certain provisions need to be improved, in particular, in terms of determining and distributing points that are actually indicators of the real state of reform, in particular, according to the following criteria: attitude to the criminal offense, attitude to social life, attitude to personal (family) life, attitude to work, attitude to drug/alcohol use.

Key words: correction, degree of correction, methodology, criteria, commutation of sentence, points.

Постановка проблеми. Питання про те, як умови виконання та відбування різних видів покарань впливають на свідомість, поведінку засуджених та рівень рецидиву, є вельми складним та до кінця не розробленим в теорії кримінального та кримінально-виконавчого права. Це пов'язано з тим, що позбавлення волі, приміром, по-різному сприймається вперше засудженими і неодноразово судимими, жінками і чоловіками, засудженими на короткі та тривалі терміни тощо [1, с. 73]. Трансформація законодавства в бік гуманного ставлення до засуджених поступово змінює й кримінально-виконавчу політику, зміст якої складає ефективність, тобто «загальний коефіцієнт «корисної дії» закону, ступінь досягнення мети покарання, визначеної у кримінальному законі; практика реалізації судових рішень, що набули законної сили, ефективність боротьби з рецидивною злочинністю [2, с. 14–15]. Як свідчить аналіз каральної практики держави в різні часи практика призначення покарань, яка орієнтована на збереження більш жорстокого підходу до осіб які вчинили злочин, виявляється малоефективною і підтримує високий рівень рецидивної злочинності. Тим не менш, саме покарання залишається найбільш традиційним важелем стримування злочинності [3, с. 23], а на

органи виконання покарань держава покладає особливі завдання – досягнути цілей, поставлених кримінальним законом: покарати злочинця, спонукати його до виправлення, запобігти злочинам. Думки науковців щодо ефективності застосування покарання і досягнення виправлення засуджених різняться. Згідно з однією позицією, виправлення не слід визнавати змістом діяльності з виконання покарань, у зв'язку із невизначеним ставленням до вказаної мети покарання. При цьому наголошується, що «головним завданням сьогодення є накопичення міжнародного та вітчизняного досвіду правового регулювання виправного впливу на засуджених» [4, с. 30–34]. Є і протилежні думки, що виправлення засуджених як мета покарання відіграє інтегруючу роль у системі усіх цілей покарання, оскільки виправлення засуджених є запорукою їхньої ресоціалізації, а відтак, найбільшої ефективності покарання [5, с. 3].

Дискусія щодо реалізації виправлення як мети покарання та оцінки її результативності (ефективності) має всі шанси перейти в інше русло, з огляду на те, що на відміну від чинного КК України, який в ст. 50 визначає цілі покарання, проект нового КК України, принаймні в його останній редакції взагалі не згадує про мету покарання,

його цілі. Мова йде лише про загальну мету всіх засобів кримінально-правового характеру, яким визнається і покарання – забезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь (ст. 3.1. Проекту) [6]. Така позиція була критично сприйнята науковою спільнотою, зокрема через те, що «пропоноване у проєкті універсальне розуміння мети кримінально-правових засобів знівелювало не лише наукові розробки, а й міжнародні стандарти і досвід зарубіжних держав. Інтерпретуючи принцип «бритви Оккама» для розглядуваної ситуації, можна зазначити, що немає сенсу формулювати та, відповідно, застосовувати декілька заходів, які мають тотожну мету. Слід або зробити так, щоб один засіб вирішував проблему у цілому, або щоб проблема вирішувалася з різних сторін, тобто декількома засобами з різним цілеспрямованям» [6, с. 156]. Ми поділяємо подібну думку в повній мірі.

Тим не менш звернення до оцінки виправлення особи має й так би мовити проміжний утилітарний інтерес, з огляду на те, що «позитивні зміни, що відбуваються в особистості засудженого і засвідчують процес його виправлення, дозволяють пом'якшити призначене йому покарання» [7, с. 146]. Передумовою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є фактичне відбуття засудженим певної частини строку призначеного вироком суду покарання, а підставою – та обставина, що засуджений став на шлях виправлення. Свідченням того, що засуджений став на шлях виправлення, є позитивні зміни, що відбуваються в його особистості, підтверджені його сумлінною поведінкою і ставленням до праці [8, с. 146]. Наявні критерії виправлення засуджених, незалежно від концепції теорії виправлення, є формальними, хоча цілком заперечити їхню невірність було б неточним. Очевидно, що їх можна застосовувати на практиці, однак дійсний, хоча і вірогідніший результат вони зможуть дати лише у тому випадку, коли будуть відомі мотиви позитивної поведінки засуджених у пенальний та постпенальний періоди [5, с. 10].

Стан наукової розробки. Оцінюючи наукові напрацювання щодо пропонування методів оцінки ступеня виправлення засуджених у науці кримінально-виконавчого права (К. Автухов, В. Бадира, О. Гритенко, Т. Денисова, О. Колб, В. Конопелський, А. Степанюк, М. Яковець та інші) науковці вважають це питання все ж малодослідженим [9, с. 131]. Водночас з прийняттям Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5 [10], наукові розробки в цьому напрямку актуалізувались. Новітні публікації були підготовлені В. Дрижаком [11], С. Чебоненко, С. Царюком [12].

Мета статті – оцінити переваги та недоліки змісту критеріїв та системи балів, які були покладені в основу цієї методики, її узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, на яких побудована соціально-виховна та інші види робіт в установах виконання покарань, та стан її використання в правозастосовній діяльності, зокрема при вирішенні питання про заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк та при вирішенні інших питань, які потребують оцінки стану виправлення засудженого.

Виклад основного матеріалу. Виправлення особи визнається міжгалузеву категорією, що застосовується як у кримінальному, так і у кримінально-виконавчому праві. Згадується про виправлення і в ст. 497 «Порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру» Кримінального процесуального кодексу, де мова йде про можливість виправлення неповнолітнього. Легальне визначення цього поняття наведене в ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, де під виправленням засудженого розуміється процес позитивних змін, які відбуваються

в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки. Оцінка ефективності покарання та досягнення бажаного виправлення засудженого неодмінно пов'язується з рівнем рецидиву кримінальних правопорушень. Фактично вчинення або не вчинення повторного кримінального правопорушення в процесі відбування виконання та після цього визнається найбільш виразним показником виправлення. До цього питання постійно прикута увага. Науковці висвітлюють як загальні проблеми, пов'язані з рецидивом, так і аналізують діяльність установ виконання покарань через показник кількості осіб, що повторно засуджені за кримінальні правопорушення [13; 14]. Все це дає змогу стверджувати, що для оцінки ефективності покарань потрібно не тільки відбуття певного виду покарання, а й позитивна поведінка особи під час відбування покарання, яка за своїми переконаннями відмовиться від вчинення злочинів у подальшому житті, що може свідчити про досягнення мети виправлення особи.

В контексті проблеми, доцільно звернути увагу на те, що суспільству важливо не тільки зцілення особи від антисоціальних переконань, а формування у засуджених поваги до існуючих норм поведінки. Разом з цим, держава повинна створити такий стримуючий механізм, щоби вчинення певного злочину стало невідповідним для особи в моральному, економічному чи фізичному вимірі. Такий підхід має концептуальне значення, зважаючи, що «тримаючи курс на забезпечення досягнення зазначених цілей і завдань, Україні щороку витрачає на сферу кримінальної юстиції значну частину бюджету країни. За великим рахунком, правоохоронна, судова, тюремна системи – це величезний монстр, який зжирає значну частину доходів та податків, що збираються в країні. Однак рівень рецидивної злочинності так і залишається високим, на нього не впливають ані здійснені витрати, ані запроваджені реформи та удосконалення законодавства, що створює враження, нібито боротьба зі злочинністю проводиться заради самої цієї боротьби. Водночас доволі часто, намагаючись побороти злочинність шляхом застосування найсуворіших кримінальних покарань, ми фактично створюємо умови, за яких «народжуються» особи, що не спроможні взагалі інтегруватися у суспільство, тобто, отримуємо значно «гірший продукт», ніж до початку відбування покарання [9, с. 128]. За тривалий час в доктрині кримінально-виконавчого права сформовано бачення, що таким критерієм виправлення (у загальному вигляді, широкому значенні) має бути поведінка засудженого, що надасть можливість на кожний конкретний момент визначитися з кількістю засуджених, які виправилися повністю, стали на шлях виправлення, не піддаються виправному впливу. Конкретними ж показниками, що надавали можливість адміністрації установи ухвалювати ці рішення, мали бути дані щодо рівня злочинності серед осіб, які відбувають покарання, порушення режиму утримання під час відбування покарання, ставлення до праці, а отже, рівень виконання норм виробітку, ставлення до професійно-технічного та загальноосвітнього навчання (здебільшого стосувалося неповнолітніх) [15, с. 324]. Лише на підставі оцінки готовності особи дотримуватися порядку та умов відбування покарання, реальних результатів їх дотримання існує можливість оцінити ступінь виправлення особи. Поки що в науці кримінально-виконавчого права оціночними показниками визначення ступеня виправлення є дані, що характеризують поведінку засудженої особи, її ставлення до праці, навчання, інших заходів виховного впливу [16, с. 32]. Ставлення засудженого до режиму відбування покарання також визнається одним з показових критеріїв дійсного стану його виправлення чи навпаки небажання виправлятися [11, с. 40].

Фахівцями були оцінені такі критерії, якими керувалися адміністрації установ виконання покарань: 1) визна-

ння засудженим своєї вини у вчиненому злочині та щире каяття; 2) недопущення протягом року порушень установленого порядку відбування покарань або дострокове зняття раніше накладеного стягнення, після чого минуло не менше шести місяців; 3) відмова від негативних зв'язків із кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі; 4) добросовісна та чесна праця, виконання норм виробітку та прагнення до отримання або підвищення професійного і освітнього рівня, наявність робітничої професії, кваліфікація; 5) ступінь суспільної небезпечності засудженого; 6) наміри засудженого на подальше відбуття покарання, можливість самостійно дотримуватись вимог режиму в умовах ізоляції та обмеженого нагляду; 7) наявність даних, які свідчать про можливість або наміри вчинення втечі; 8) ступінь алкогольної, наркотичної чи токсикологічної залежності; 9) стан здоров'я та працездатність засудженого; 10) соціальне оточення засудженого, сімейний стан та родинні зв'язки; 11) віддаленість дільниці соціальної реабілітації від місця проживання засудженого та вірогідність впливу цього фактору на його поведінку. Водночас подібні критерії критикуються через їх суб'єктивність або нечіткість [9, с. 133–135].

Хоча поняття «можливість виправлення», «став на шлях виправлення», «довів виправлення» і подібні їм є вельми умовними утім і надалі використовуються для визначення того, чи можуть бути досягнуті цілі покарання, стан їх реального досягнення при звільненні від відбування покарання з випробуванням, застосуванні умовно-дострокового звільнення, заміні покарання більш м'яким, зміні умов тримання засуджених. В більшості випадків характеристики на засуджених надаються з урахуванням суб'єктивного ставлення персоналу установи до особи, яка відбуває покарання. Крім того, складність полягає у тому, що науковці-пенітенціаристи по-різному оцінюють ефективність діяльності установ виконання покарань, де виконуються покарання пов'язані чи не пов'язані з позбавленням волі. Оцінка ступеня виправлення засуджених є скоріше «відображенням аксіологічних поглядів у кримінально-виконавчому та інших галузях права, на основі яких пізнання спрямованості особистості засудженого можна вважати таким, що будується на системі соціально значимих цінностей, тобто на певній сукупності критеріїв (останні являють собою ознаки, на підставі яких здійснюється оцінка, це засіб, мірило, підстави оцінки)» [9, с. 129].

Попри всі складнощі процес оцінювання поведінки засудженого має рухатися. Тому кроком уперед слід визнати розробку та запровадження Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затверджену Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5 [10]. Ця Методика визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого.

Згідно з цією методикою *ступінь виправлення* засудженого визначається з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведеної згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України та з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, а також стану реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим, яка є складовою Щоденника індивідуальної роботи із засудженим, Щоденника соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, визначених Положенням про

відділення соціально-психологічної служби, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5 [17], та відображається у висновку щодо ступеня виправлення засудженого.

Розділ II «Критерії оцінки виправлення засудженого» згаданої методики містить відповідні критерії, результати заповнення яких оцінюються відповідними балами (від 0 до 2), а саме: 1) «ставлення до скоєного кримінального правопорушення», у якому характеризується ставлення засудженого до протиправної поведінки в цілому, а також до кримінального правопорушення, за який особу засуджено; 2) «ставлення до суспільного життя», у якому зазначається інформація щодо особливостей кола друзів, знайомих, з якими підтримує зв'язок засуджений та їхній вплив на нього, а також вмотивованість засудженого підтримувати стосунки з прокримінально налаштованими друзями та знайомими як в установі виконання покарань, так і на волі; 3) «ставлення до режиму відбування покарання», у якому зазначається, чи засуджений вчиняв порушення установленого порядку відбування покарання за оцінюваний період. Крім того, вказується інформація про перебування засудженого на профілактичних обліках (назва обліку та термін перебування) та наводиться інформація про кількість отриманих заохочень та стягнень за весь період відбування покарання (окремо вказується наявність незнятих або непогашених стягнень); 4) «ставлення до праці», у якому описується ставлення засудженого до праці та досвід працевлаштування як до засудження, так і під час відбування покарання; 5) «ставлення до особистого (сімейного) життя», у якому розкриваються особливості стосунків засудженого з рідними та близькими, їх наявність та вплив на засудженого; 6) «ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю», яким характеризується ставлення засудженого до вживання наркотичних речовин та/або алкоголю, усвідомлення впливу вживання на його життя і здоров'я, а також на ймовірність скоєння протиправних дій під впливом наркотичних речовин, алкоголю або задля отримання коштів на наркотичні речовини та алкоголь; 7) «ставлення до планування життя у майбутньому», у якому з'ясовується та описується наявність (відсутність) позитивних планів на майбутнє у засудженого та стану їх реалізації, окремо вказується, які дії вчиняє засуджений, щоб їх досягти та чи усвідомлює труднощі, з якими зіштовхнеться після свого звільнення. За результатами цього розділу фіксується підсумок (загальний бал) оцінювання, який варіюється від «0» до «16».

Отже перелік критеріїв був дещо змінений у порівнянні з критеріями оцінки ступеня виправлення засудженого, передбачених розділом V. Щоденника індивідуальної роботи із засудженим, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2003 № 2300/5. В цьому розділі передбачені наступні критерії: дотримання вимог режиму відбування покарання; поведінка стосовно персоналу, поведінка стосовно інших засуджених; ставлення до виконання робіт із самообслуговування, благоустрою колонії; дотримання правил санітарії та гігієни; ставлення до участі в програмах диференційованого виховного впливу. Отже таких критеріїв усього шість на відміну від затверджених у висновку щодо ступеня виправлення засуджених, до того ж вони дещо різняться за обсягом і характером.

Крім загальної інформації про засудженого у висновку про ступінь його виправлення додатково до наведених вище критеріїв виправлення наводяться наступні відомості (інформація): оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; стан реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи; характеристика під час відбування покарання (дотримання порядку і умов відбування покарання та розпорядку дня установи; взаємодійосини з іншими засудженими; виконання законних вимог адміністрації; характер ставлення до персоналу

установи виконання покарань; участь в реалізації програм диференційованого виховного впливу та інших заходах соціально-виховного характеру; здобування освіти; стан дотримання трудової дисципліни) та психологічна характеристика засудженого (комунікативні здібності, поведінка в конфліктних ситуаціях, самооцінка, агресивність, схильність до насильства, нервово-психічна стійкість, вольові риси та якості, ризик самогубства, ставлення до вирішення проблем, соціально-психологічна адаптація).

Висновок щодо ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі входить до переліку обов'язкових документів, що подаються адміністрацією виправного закладу до суду для вирішення питання про можливість застосування до засудженого до довічного позбавлення волі статті 82 Кримінального кодексу України. Утім на практиці практично одразу виникли проблеми через неврегульованість питання залучення уповноваженого органу з питань пробації до його складання, що стає перешкодою для подання клопотання про застосування до засудженого до довічного позбавлення волі положень статті 82 Кримінального кодексу України. Дотримання прав засуджених до довічного позбавлення волі щодо застосування до них положень ст. 82 КК України ускладнюється через неузгодженість норм Порядку визначення ступеня виправлення засудженого та Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 за № 294/5, та Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.06.2012 № 847/5, вимогам частини дванадцятої статті 154 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Так, в ч. 4 Порядку визначення ступеня виправлення засудженого та Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 за № 294/5, зазначається, що проект висновку щодо ступеня виправлення засудженого, готується начальником відділення соціально-психологічної служби, до якого розподілено засудженого, а стосовно засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк (далі – засуджені до довічного позбавлення волі), – за участю представника уповноваженого органу з питань пробації. В той час як згідно з ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про пробацію» завданням пробації є, зокрема, здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення. З метою усунення виявленої прогалини Уповноваженим внесено подання Міністру юстиції України щодо необхідності невідкладного приведення відомчих нормативно-правових актів Міністерства юстиції України у відповідність до вимог Кримінально-виконавчого кодексу України, яке на даний час перебуває на розгляді [18].

Варто погодитись із позицією фахівців, щодо існування проблем використання якісних та кількісних критеріїв оцінки ступеня виправлення засудженого через систему спеціальних показників, оскільки вони не завжди дозволяють об'єктивно оцінити зміни, що відбуваються у свідомості засудженого та його поведінці [13, с. 252]. Ця теза підтверджується й аналізом судової практики при розгляді клопотань засуджених про заміну довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі. Так, суд відмовив в задоволенні подібного клопотання з підстави відсутності даних про виправлення засудженого, «оскільки ОСОБА_7 за час відбування покарання характеризується посередньо, не працевлаштований, на шлях виправлення не став, представники колонії одноголосно визначили, що ОСОБА_7 не заслуговує на застосування відносно нього заміни не відбутої частини покарання у виді

позбавлення волі більш м'яким. Також ОСОБА_7 не було подано до суду індивідуального плану в якому б було визначено заходи, здійснення яких, у період відбування більш м'якого покарання у виді позбавлення волі на певний строк, дасть змогу засудженому усунути фактори, що можуть негативно впливати на утримання від вчинення повторного кримінального правопорушення, та факти, що свідчать про перспективи виправлення та ресоціалізації його після звільнення» [19].

Згідно характеристик ОСОБА_7 в період відбування покарання він у вчиненому *не розкаювався тривалий час*, міру призначеного покарання вважав не об'єктивною; працевлаштованим не був через відсутність робочих місць. Даних про те що ОСОБА_7 став на шлях виправлення не зазначено, натомість мають висновки, що на шлях виправлення не став. Відповідно до характеристики, затвердженої начальником колонії ОСОБА_7 до праці на виробництві установи не залучається у зв'язку з *обмеженістю робочих місць* на СДПВ; допустив порушення встановленого порядку відбування покарання (порушення форми одягу та не виконання законних вимог адміністрації установи за що мав *6 дисциплінарних стягнень*, які на даний час погашені у встановленому порядку), на даний час дотримався вимог режиму тримання, правомірних та ввічливих взаємовідносин з персоналом установи, виконує законні вимоги, але потребує контролю за цим; не конфліктує з іншими засудженими; дотримується правил санітарії та гігієни, має охайний зовнішній вигляд; до виконання передбачених законом вимог персоналу установи ставиться *не завжди сумлінно*; до майна установи ставиться відповідально; виконує роботи із самообслуговування, має достатній рівень навичок для цього; до заходів, що сприяють становленню засуджених на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно-корисної діяльності відноситься позитивно; за характером спокійний, врівноважений; у відношенні до себе вимогливий; за вольовими якостями наполегливий; підтримує соціально-корисні зв'язки шляхом листування, телефонних розмов, отримує посилки; на профілактичному обліку в установі не перебуває; *вину* у скоєному злочині *визнає частково*. Отже попри наявність сукупності інших критеріїв, негативними маркерами оцінки судом ступеня виправлення при вирішенні питання заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням стали: наявність шести дисциплінарних стягнень, відсутність визнання своєї провини та щирого каяття протягом тривалого часу, не працевлаштованість. Саме останній фактор викликає питання про правомірність використання його судом, адже і в характеристиках в період відбування покарання і в характеристиці начальника виправної установи чітко вказувалося, що засуджений не був працевлаштований через відсутність робочих місць.

На підтвердження наявності проблем використання якісних та кількісних критеріїв оцінки ступеня виправлення засудженого через систему спеціальних показників, про що було зазначено вище, наведемо декілька прикладів. Скажімо чи можливо чітко визначитись в балах за умови, що 1 бал – засуджений шкодує про вчинене ним кримінальне правопорушення та визнає свою вину, 2 бали – засуджений усвідомлює наслідки кримінального правопорушення, виявляє щире каяття та готовий відшкодувати завдані збитки. Видається, що *готовність відшкодування збитків* як показник може бути оцінений в обмеженій ситуації правозастосування, коли мова йде скажімо про вирішення судом питання можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, тобто коли оцінюється *можливість виправлення* засудженого без відбування покарання, і фактично нівелюється при вирішенні питань, скажімо заміни покарань на підставі ч. 3 ст. 81 або ч. 4 та 5 ст. 82 КК України.

Критерій «*ставлення до суспільного життя*» оцінюється в 0 балів, якщо засуджений активно підтримує сто-

сунки з прокримінально налаштованими друзями та знайомими як в установі, так і на волі; не має друзів, соціальних контактів. Видається, що неправильно однаково оцінювати активне спілкування з зазначеними вище особами, які дійсно і надалі можуть негативно впливати на процес виправлення, і відсутність друзів, що може бути обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. До того ж можуть виникнути складнощі щодо об'єктивної оцінки осіб, які є «*прокримінально налаштованими*». Чи це мають бути особи, які притягались до кримінальної відповідальності, судимі, в яких не погашена судимість, чи особи, щодо яких відкрито кримінальне провадження? Якщо орієнтуватись на зміст наприклад пробацийної програми «Зміна прокримінального мислення», то вона має на меті корекцію поведінки, яка суперечить прийнятим у суспільстві нормам, а також формування соціально сприятливих змін особистості і застосовується за рішення суду для осіб, що вчинили злочин та були звільнені від відбування покарання з випробуванням, під час проходження ними іспитового терміну. Також потрібно виважено підходити до розподілу балів у випадках коли засуджений «*підтримує стосунки з прокримінально налаштованими друзями та знайомими*» (0 балів) та «*має у колі спілкування прокримінально налаштованих осіб*» (1 бал).

Досить гострим питанням і надалі залишається питання праці засуджених в виправних колоніях, на чому акцентують увагу і науковці, і фахівці і правозахисники і державні органи. В методиці наведено і відповідний обов'язковий критерій «*ставлення до праці*», з певним розподілом балів. Вважаємо і цьому критерію варто приділяти прискіпливу увагу, зважаючи на негативні тенденції порушення трудових прав засуджених. Так, за останніми даними (серпень 2023 року), встановленими в ході перевірки Офісу Генеральної прокуратури, адміністраціями установ виконання покарань систематично допускаються порушення трудового законодавства, передусім щодо повноти оплати та обліку робочого часу, у т.ч. у вихідні та святкові дні, оплати праці засуджених та забезпечення їх належного працевлаштування, необхідних відрахувань із заробітної плати тощо. Низький рівень оплати праці у багатьох випадках приховується під виглядом укладання з засудженими дискримінаційних угод цивільно-правового характеру. До прикладу, у Миколаївській області засудженому у січні 2023 року за угодою нараховано лише 150 грн заробітної плати. У Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Львівській, Рівненській, Харківській областях та інших регіонах держави середня заробітна плата засуджених у 2–3 рази нижча від законодавчо встановленого мінімального рівня. Також виявлено численні порушення з питань охорони праці, що може призвести до тяжких наслідків та загибелі людей. Такі порушення встановлено в більшості установ ДКВС [20]. Тому саме суд має більш прискіпливо оцінювати цей критерій, вирішуючи долю засудженого.

Певний дискримінаційний елемент, на нашу думку, присутній в розподілі балів за таким критерієм як «*ставлення до особистого (сімейного) життя*». Зокрема

в 0 балів оцінюється байдужість до близьких та рідних та небажання підтримувати з ними зв'язок, а також відсутність близьких та рідних. По-перше, відсутність близьких і рідних може бути фактором, незалежним від волі засудженого (наприклад смерть), по друге, небажання підтримувати з ними зв'язок може бути обумовлено якраз намаганням відсторонитись від негативного впливу таких осіб (алко- або наркозалежні особи, схильність до агресивності, психічно невірноважені або психічно хворі тощо).

Критерій «*ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю*» з точки зору його показовості по балам також сформульовано некоректно. Так, якщо в 2 бали оцінюється той факт, що особа не живе наркотичні речовини/алкоголю взагалі, має негативне ставлення до вживання наркотичних речовин/алкоголю, то на противагу в 0 балів мало бути оцінено факт не вживання (припинення вживання) засудженим наркотичних та алкогольних речовин або їх зберігання, а не те, що засуджений не усвідомлює вплив вживання наркотичних речовин/алкоголю на життя і здоров'я, а також на ймовірність скоєння протиправних дій (0 балів) або усвідомлює вплив вживання наркотичних речовин/алкоголю на життя і здоров'я, проте можлива зміна поведінки під впливом оточення (1 бал). Але ж зрозуміло, що в умовах виконання покарань неможливо припускати вживання таких речовин, хоча реалії демонструють загрозливу ситуацію з поширенням наркотичних засобів. В умовах виконання покарань реалізується програма диференційованого виховного впливу на засуджених «*Подолання наркотичної залежності*» [21] реалізується в усіх умовах виконання покарань з метою формування здорового способу життя у засуджених, які мають наркотичну залежність, сприяння у її подоланні та реабілітації. Серед завдань цієї програми, крім іншого визначено сприяння усвідомленню та визнанню засудженими наявності наркотичної залежності, визнання нездатності самостійно чинити їй опір; отримання засудженими конструктивних навичок у боротьбі з наркотичною залежністю, навичок контролю негативних емоцій, почуттів та станів, комунікації (звернення за допомогою), виявлення психологічних механізмів наркотичної залежності та утворення відповідних механізмів захисту; зміцнення чи отримання мотивації для продовження лікування від наркотичної залежності, усвідомлення відповідальності за своє здоров'я [22, с. 45]. Тому при формуванні балів доцільно було би зважати на ставлення до проходження такої програми та закріплених результатів.

Висновки. Видається, що незважаючи на загалом прогресивний крок в напрямку формалізації процесу оцінювання виправлення засудженої особи в окремих положеннях вона потребує вдосконалення, зокрема щодо визначення та розподілення балів, які є фактично показниками реального стану того чи іншого критерію. Отже наукові розробки в цій сфері видається перспективними, як і аналіз практики використання подібної методики для підготовки висновку про ступінь виправлення засудженого, з огляду на який суд має оцінити ситуацію з конкретним засудженим і прийняти виважене рішення щодо поліпшення його становища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочелюк В.Й. Кримінально-виконавча психологія : підручник / В.Й. Бочелюк, Т.А. Денисова. К. : Істина, 2008. 396 с.
2. Сучасна кримінально-виконавча політика України: Монографія. 2-ге вид.; випр. і переробл. / Колб О.Г., Захаров В.П., Кондратишин В.В., Міліщук Л.І., Журавська З.В.; за заг. ред. О.Г. Колба. Луцьк : ПП В.П. Іванюк, 2008. 210 с.
3. Кирилюк А.В. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина : навч. посібник / А.В. Кирилюк, О.М. Джуца. К. : Правник : НАВСУ, 1997. 115 с.
4. Колб О.Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : навч. посіб. / О.Г. Колб. Луцьк : Вежа : Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.
5. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2005. 17 с.
6. Проект Кримінального кодексу України (станом на 22.05.2023). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>
7. Висновок на проект Кримінального кодексу України експертної групи. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>
8. Горох О.П. Виправлення засудженого як підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. *Наукові записки. Юридичні науки*. Том 168. С. 146–150.

9. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.
10. Методика визначення ступеня виправлення засудженого, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23#Text>
11. Дрижак В.В. До питання про визначення ступеня виправлення засуджених до довічного позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали XI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 26 травня 2023 р.) / голов. ред. В. Ф. Пузирний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2023. 154 с.
12. Чебоненко С.О., Царюк С.В. Про визначення ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі: реальності та перспективи. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали X заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 02 грудня 2022 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2022. С. 251–256.
13. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О.Г. Кулик. К. : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
14. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія / В.С. Батиргарєєва. Х. : Право, 2009. 576 с.
15. Денисова Т.А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / За заг. ред. Д-ра юрид. наук, проф. А.А. Музики. К., 2005. С. 324–332.
16. Бурда С.Я. Виправлення засуджених у місцях позбавлення волі в контексті протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 13 лист. 2015 року. Одеса: ОДУВС, 2015. С. 31–32.
17. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: Наказ Міністерства юстиції від 04 листопада 2013 року № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>
18. Уповноважений вніс подання Міністру юстиції щодо необхідності приведення відомчих нормативно-правових актів Мін'юсту у відповідність до вимог КВК України URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-vnis-podannya-ministru-justiciyi-shchodo-neobhidnosti-privedennya-vidomchih-normativno-pravovih-aktiv-minyustu-u-vidpovidnist-do-vimog-kvk-ukrayini
19. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 04 травня 2023 року. URL: <https://opendatabot.ua/court/110748230-5e11f4dcd757669cdb9e8c38721778b7>
20. За результатами перевірки, Київський СІЗО – лідер за кількістю порушень. URL: https://zib.com.ua/ua/157506-za_rezultatami_perevirki_kiivskiy_sizo_lider_za_kilkisty_u_html
21. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання наркотичної залежності», затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0734-16#Text>
22. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2022 рік (за даними 2021 року). URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-shhodo-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-sytuaciyi-v-ukrayini-2022.pdf>